

ПОЛЫМЯ

ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІ
І ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫ ЧАСОПІС

6 (1040)

ЧЭРВЕНЬ

Выдаецца
са снежня 1922 года

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь;
грамадскае аб'яднанне «Саюз пісьменнікаў Беларусі»;
рэдакцыйна-выдавецкая ўстанова «Выдавецкі дом «Звязда»

Намеснік галоўнага рэдактара
МАЛЬЧЭЎСКАЯ Алена Аляксандраўна

Рэдакцыйная калегія:

*Лада АЛЕЙНІК, Алесь БАДАК,
Навум ГАЛЬПЯРОВІЧ,
Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ
(старшыня рэдакцыйнага савета),
Уладзімір ГУСАКОЎ, Марыя ЗАХАРЭВІЧ,
Віктар ІЎЧАНКАЎ,
Аляксандр КАВАЛЕНЯ, Алесь КАРЛЮКЕВІЧ,
Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ, Валерый МАКСІМОВІЧ,
Алесь МАРЦІНОВІЧ, Зоя МЕЛЬНІКАВА, Мікола МЯТЛІЦКІ,
Пётр НІКІЦЕНКА, Генадзь ПАШКОЎ,
Віктар ПРАЎДЗІН, Зіновій ПРЫГОДЗІЧ,
Іван САВЕРЧАНКА, Уладзімір САЛАМАХА,
Васіль СТАРЫЧОНАК, Таццяна ШАМЯКІНА*

Мінск
Рэдакцыйна-выдавецкая ўстанова
«Выдавецкі дом «Звязда»
2016

і пераемнай сувязі, у непасрэднай залежнасці ад папярэдніх фактаў, накопленне ведаў і атрымання на іх аснове новай інфармацыі.

У працэсе ўтварэння другасных намінацый узаемадзеіваюць 2 кампаненты: а) зыходная паняццёвая сфера (у другіх тэрмінах — вобласць-крыніца, сфера-донар, фрэйм-крыніца, крыніца метафарычнай экспансіі, канал атрымання інфармацыі, тое, што атаясамліваецца, асацыіруецца або параўноўваецца); б) новая паняццёвая сфера (у другіх тэрмінах — вобласць-мэта, сфера-рэцыпіент, сфера-магніт, фрэйм мэты, вынік метафарычнай экспансіі, тое, з чым адбываецца атаясамліванне, параўнанне). Асноўнымі сродкамі другасных намінацый з’яўляюцца метафара, метанімія, сінекдаха, канкрэтызацыя (ці звужэнне, спецыялізацыя), генералізацыя (пашырэнне сэнсавага аб’ёму), эмфатызацыя (узмацненне канататыўнага кампанента зыходнай лексічнай адзінкі).

У філалагічнай навуцы пачатку XXI ст. сталі дамінаваць даследаванні, звязаныя з вывучэннем чалавека, што абумоўлена перш за ўсё развіццём антрапацэнтрычнага падыходу да моўных з’яў. Увага акцэнтуюцца на ўзаемасувязі мовы і мыслення чалавека, яго свядомасці і духоўна-практычнай дзейнасці, на адлюстраванні ў мове разумовых працэсаў і станаў, выражэнні моўнымі сродкамі інтэлектуальна-эмацыянальных асаблівасцей індывідуума, яго светапоглядных, рэлігійных, эстэтычных, псіхалагічных, духоўных уяўленняў. Для намінацый чалавека ў мове існуе вялікая колькасць лексічных, лексіка-фразеалагічных сродкаў, парэміяў, прэцэдэнтных імёнаў і тэкстаў, што носяць ідыятычны характар і залежаць ад культурна-гістарычных традыцый народа. Важнае месца сярод гэтых сродкаў займаюць другасныя намінацыі, утвораныя ад найменняў заонімаў, артэфактаў, фітонімаў і іншых лексіка-тэматычных груп, якія нараджаюць даволі разнастайныя і ўстойлівыя асацыяцыі. Як правіла, падобныя асацыяцыі носяць ярка выражаны пеярэтыўны характар з указаннем такіх якасцей, як няўключнасць, неахайнасць, легкадумнасць, ветранасць, балбатлівасць, гультайства, абжорства, невуцтва, дурасць, бесталковасць. Гэтыя якасці відавочна пераважаюць у групе другасных анімістычных намінацый, што пацвярджае вядомы тэзіс аб асіметрыі моўнай ацэнкі і больш дэталёвай і дыферэнцаванай рэпрэзентацыі негатыўных ацэнак і эмоцый, чым пазітыўных. Адмоўныя ацэнкі, як правіла, лічацца адхіленнем ад нормы і адкрыта дэманструюцца з мэтай іх выпраўлення і выкаранення.

Анімістычныя метафары ў сваёй большасці грунтуюцца на адным з універсальных сродкаў чалавечага ўсведамлення — параўнанні, супастаўленні новага прадмета з ужо вядомым і выдзяленні пры гэтым агульных іх уласцівасцей. У сувязі з гэтым метафару часта называюць эліптычным скрытым параўнаннем, у якім выражаюцца адносіны дадзенага калектыву (ці індывідуума) да аб’ектыўнай рэальнасці. Прыкладзём некалькі прыкладаў, дзе адно і тое ж слова ў розных дыскурсах можа выкарыстоўвацца як у якасці параўнання, так і метафары:

Параўнанне	Метафара
Косця чмыкнуў, як вожык (А. Якімовіч).	Ах ты, вожык мой кругленькі. Што ты прывязеш мне? (Л. Дайнека).
«У паліцыю хулігана!» — быццам гусак , сінеў і гагатаў айцец (М. Гарэцкі).	Ад імя адміністрацыі з палкай выкрывальніцкай прамовай выступіў арганізатар выхаваўчай працы, якога, з-за доўгай шый, мы называлі гусаком. Гусак чытаў на-пісаным, штохвілі збіваўся (В. Мудроў).
Дурны мужык, як варона (Ф.Багушэвіч).	Дурны ты! Варона! Чаго трэшся па кутках, прасі іх, накуль сходка не адбылася, а то позна будзе (Л. Родзевіч).
Ён сядзеў за сваім сталом надзьмуты, як індык , незадаволены (А. Бароўскі).	«Іш ты, стары індык , — падумаў Рыбак. — Яму ноч мяшае» (В. Быкаў).

<i>Хударлявая, гнуткая, як змяя, яна, віхляючы сцёгнамі, наблізілася да гасцей (В. Патава).</i>	<i>«Змяя ты, і брат твой — надкалодны змей, і ўсё ваіна кодла гадзючынае!» — крыкнуў скрозь слёзы Васіль (А. Бароўскі).</i>
<i>«Ну што ты, як рыбіна, маўчыш? Пра што была ў вас гаворка?» (І. Шамякін). Ён хапаў наветра, разяўляў рот, як рыбіна, выкінутая на бераг (С. Давідовіч).</i>	<i>«Так. Я рыбіна. Ну і што?» (К. Травень).</i>
<i>А хітры быў які! Як ліса! (У. Дамашэвіч).</i>	<i>Ох і ліса ты, Аксана, не ліса, а пантэра (А. Бароўскі).</i>
<i>А я іду нехлямяжа, нібыта палескі мядзведзь (В. Зуёнак).</i>	<i>Ды я ледзь пазнаў цябе, мядзведзь ты гэтакі (П. Кавалёў).</i>
<i>Яго судзілі і каралі з упартай мудрасцю аслоў (В. Зуёнак).</i>	<i>Дурні спадзяюцца на такую змову. Ключуць на такое здольны мо аслы! (П. Пруднікаў).</i>
<i>Праўда, і сам цягне, як вол. Але ж і здароўе ў яго — на траіх (А. Крэйдзіч).</i>	<i>Цётка Настуля — жніярка і вол (Я. Янішчыц).</i>
<i>Не меў сяброў, адзін, як ваўкалак, Прабег сурова на няторным шляху (А. Лойка). Жыве, як ваўкалак (А. Дзятлаў).</i>	<i>Нашы хлопцы... захацелі напалохаць гэтага ваўкалака, бо ён амаль кожнаму насаліў (М. Машара). Маўчы, сыноч, хіба ж ты яго [Мікодыма] не ведаеш, які ён у нас ваўкалак (Р. Сабаленка).</i>
<i>Я даўно ведаю гэту бабу: даволі скупаватая і дурная, як бот (У. Караткевіч). Дурная ты, як стапаны бот! (В. Быкаў).</i>	<i>Набраўся ўчора, бот дурны! (Н. Гілевіч).</i>
<i>«Ды што ты, як трашчотка», — перабіў яе Мікола (Л. Адамовіч).</i>	<i>Ну і знайшоў сабе трашчотку гэты Грот (І. Шамякін).</i>
<i>Саноўны дуб пражыў, як бервяно. Даў дуба... Не ратуе чын ад смерці. Казалі: «Перастала біцца сэрца» (Г. Ліхтаровіч).</i>	<i>Ёй проста было цікава пабачыць, што ён за чалавек. «Ну і бервяно нейкае!» — сама сабе зазначыла панна Людміла (Я. Колас). Прастытутка! Бервяно! Вучыцца яшчэ ды вучыцца! (В. Ткачоў).</i>
<i>Дзяўчына — бы ягадка якая (М. Танк).</i>	<i>«Бывай, ягадка» — Косця памахаву рукою і пайшоў, насвістаючы (А. Якімовіч).</i>

Найбольш часта другасныя намінацыі ўтвараюцца ад зыходных ЛСВ найменняў жывёл, якія адносяцца да ліку базавых і старажытных лексічных адзінак, характарызуюцца высокай частотнасцю ўжывання і здольнасцю да самых розных параўнанняў і атаясамліванняў, што ўзыходзяць да глыбінь свядомасці чалавека, яго вераванняў, традыцый і міфалогіі. У якасці зыходнай базы для зоамарфізмаў часцей за ўсё выступаюць заанімы (найменні жывёл) і арнітонімы (найменні птушак). Другасная семантыка зоамарфізмаў даволі часта развіваецца па прататыпных сцэнарыях, якія адлюстроўваюць спецыфіку светаўспрымання носьбітаў моў, іх уклад жыцця, духоўна-культурны практычны вопыт. Жывёлы, уцягнутыя ў свет чалавечых асацыяцый і атаясамліванняў, выступаюць у якасці сімвалаў, эталонных носьбітаў тых ці іншых якасцей, якія ў адпаведнасці з прынятай у дадзеным соцыуме азначнай шкалай прыпісваліся чалавеку па пэўных характарыстыках паводзін, па разумовых здольнасцях, знешнім выглядзе, целаскладзе і інш. У адпаведнасці з гэтым сцэнарыем *асёл*, напрыклад, надзяляецца глупствам, тупасцю, упартасцю, *свіння* — неахайнасцю, непрыстойнасцю, *ліса* — хітрасцю, ліслінасцю і г. д. Прычым такія ўзоры-эталоны часта выяўляюць спецыфіку культурна-этычнага і сацыяльна-гістарычнага развіцця тых ці іншых супольнасцей і могуць не супадаць у розных мовах. Для прыкладу, *слон* у індыйскай моўнай свядомасці мае канатацыю вытанчанасці, грацыёзнасці рухаў, *воўк* у некаторых народаў Каўказа сімвалізуе адвагу і бясстрашнасьць, *свіння* для народаў Індакітая — знак дабрабыту, *вярблюд* у арабскіх мовах — стэрэатыпны вобраз працаздольнага, цярплівага чалавека, слова *жук* у носьбітаў нямецкай мовы і культуры ўспрымаецца як квазіэталон прыгажосці. У структуры англійскага слова *bear*

поруч з асноўным значэннем ‘мядзведзь’ фіксуецца слэнгавы ЛСВ ‘паліцэйскі’, які адрозніваецца ад звыклага нам уяўлення пра няўкляднага, непаваротлівага дужага чалавека. Монасемічнае ў беларускай мове слова *дрозд* пры параўнанні з французскай мовай выяўляе характэрныя для гэтай мовы выразы *fin merle* ‘прайдзісвет’, *beau merle* ‘непрыемны чалавек’.

Зоамарфічныя метафары выконваюць экспрэсіўную функцыю і характарызуюцца высокай канататыўнай насычанасцю. Яны не столькі называюць чалавека, колькі вобразна, экспрэсіўна і ацэначна характарызуюць яго. Выкарыстоўваючы шырокі вобразна-асацыятыўны патэнцыял слова, яны праецыруюць якасці і ўласцівасці жывёл на чалавека і ў большасці выпадкаў носяць пеярэтыўны, зневажальны характар. Пеярэтыўна могуць ацэньвацца заганы чалавека, яго фізічныя і фізіялагічныя ўласцівасці (звычайна перабольшаныя, празмерныя). Зоамарфізмаў з меліяратыўнай (станоўчай) ацэнкай у колькасных адносінах значна менш.

Практычна кожны заонім можа лічыцца патэнцыяльным зоамарфізмам, які ў пэўнай маўленчай сітуацыі становіцца вобразнай характарыстыкай чалавека. Ядзернымі ў гэтай мадэлі з’яўляюцца метафарычныя пераўтварэнні па падабенстве ўнутраных прымет і якасцей: па псіхічным складзе, разумовых здольнасцях, маральна-валявых, сацыяльна-камунікатыўных якасцях і інш. У працэсе метафарызацыі могуць актуалізавацца наступныя прыметы:

1. Абмежаванасць, неразумнасць, някемліvasць, бязглуздасць. Падобнага роду ментальныя характарыстыкі часта суправаджаюцца ўказаннямі на ўпартасць, нерастаропнасць, нехлямяжасць: *баран*, *асёл*, *ішак*, *казёл* ‘тупы, някемлівы, упарты чалавек’, *авечка* ‘някемлівы, дурнаваты чалавек’, *цяцера* ‘някемлівы, няспрытны чалавек, разява’, *варона* ‘нерастаропны, нехлямяжы чалавек’, *сава* ‘не вельмі разумная жанчына’: *Другі баран — ні, «бэ», ні «мя», А любіць гучнае імя* (К. Крапіва). *Адзін з іх толькі івагер Мітрафан, На лаве стоячы, крычаў: «Баран! На што на сцены лезеш п’яным лбом!»* (М. Танк). *Божжа, які асёл! Які ён асёл!.. Каб прыехаць адзін, усяго адзін толькі прыпынак, ён не сышоў следам за ёй...* (А. Васілевіч). *Гэта не вельмі прыемна, калі цябе выставяць гэтым вась даўгавухім ішаком* (У. Шыцік). *Гэтану казду ніяк не дакажаш, стаіць на сваім, хоць ты яго рэж* (І. Капыловіч). *Ой, дурненькая варона, Што з табой чыніці* (Я. Купала). *«Авечка ты! — кажу. — Ці ж у гэтым прычына? Адумайся, паварушы мазгамі»* (І. Грамовіч). *Ці ж мала ёсць такіх авечак? Ах, толькі смех глядзець на іх* (Я. Купала). *Ён называў яе неразумнай цяцерай* (Р. Сабаленка). *А што мне рабіць з гэтай дурной савой?* (Я. Маўр).

2. Злосць, каварства, уедлівасць, шкадлівасць, небяспечнасць: *змья*, *яхідна* ‘каварны, злы, хітры чалавек’, *гадзюка* ‘небяспечны, шкодны, агідны чалавек’, *выдра* ‘злая жанчына’, *павук* ‘хітры, крыважэрны чалавек’, *пацук* ‘шкадлівы чалавек’, *кleshч*, *крумкач* ‘небяспечны, шкодны чалавек’, *шашаль* ‘злы, уедлівы чалавек’: *Вось зараз, ідучы дадому, зайду да Мархвы, — у-у, змья! — І пацуру ёй вокны* (У. Корбан). *Хіба з гэтай яхіднай можна гаварыць. Гатова ўсіх задушыць. Адно добра, што маўчыць* (С. Давідовіч). *Сціхні ты, гадзюка, сціхні* (З. Бядуля). *Хіба з гэтай выдрай можна ўжыцца? Бурчыць з раніцы да вечара* (І. Макаловіч). *Я шкадаваць не буду вас — Вас, павукі, у кім апошні праменьчык людскасці пагас* (Н. Гілевіч). *«Ненавіджу, павук! Ты думаў забытаць мяне ў сваю павуціну», — яна паказала на прыгожыя пакоі* (І. Дуброўскі). *Гэта я хачу, каб ніхто не гаварыў, што мы толькі блытанікі, канторскія пацукі ці чарнільныя душы* (Я. Скрыган). *Ах ты, шашаль папярковы! Прыгадаем табе гэта* (А. Бялевіч). *Ён у навуцы — шкодны kleshч: Сядзіць, упіўшыся, на шыі, Пакуль не лопне ў рэшце рэшт* (Н. Гілевіч). *На бяду нашаму калгасу амнісіравалі гэтага старога крумкача* (А. Бажко).

3. Прагнасць, жорсткасць, лютасць: *шакал* ‘прагны, драпежны чалавек’, *звер* ‘вельмі злы, жорсткі чалавек’, *воўк* ‘прагны, жорсткі чалавек; вораг’, *п’яўка* ‘жорсткі чалавек, эксплуатаатар, прыгнятальнік’: *Шакалаў подлых за мяжой арда*

і ўласныя гіены — марадзёры (У. Паўлаў). Сафрон, раз'ятраны, звер зверам, плюхае ззаду з бізуном (М. Ракітны). Ваўкі маладыя, Я вас пазнаю: Ёсім скруціце шыю За ўладу сваю (В. Зуёнак). Беларускі народ не пакорны і лагодны. З ваўкамі ён умее гаварыць па-воўчы (Я. Купала). І як ні кляў ён гэту п'яўку, Ды мусіў даць рубля за спраўку (Я. Колас).

4. Мізэрнасць, нікчэмнасць, агіднасць, подласць, варожасць: гніда, смоўж, гад, гадзіна, чарвяк 'агіднік, нікчэмны, гадкі чалавек', выкармак 'нікчэмны, подлы чалавек, выхаваны дрэнным асяроддзем': Драпежнік! На што зганьбіў род людскі? Гніда! Ці ёсць табе апраўданне? (У. Ліпскі). Дарэмна стараецца, гады! Падлюкоў сярод нас няма (Я. Лецка). «Ох смоўж, прыстасаванец!» — паківаў галавой дырэктар (Г. Далідовіч). Гора вам, гора! Калі вы... не растопчаце лютую гадзіну ў час (М. Танк). Хтосьці другі злосна сказаў: Сволач... Гітлераўскі выкармак. Каб мне ў рукі трапіў, сказаў бы (А. Асіпенка). Дык гэта ты прадаў Андрэя? Чарвяк ты няшчасны! Погань ты! (І. Шамякін).

6. Балбатлівасць, языкастасць: сарока 'балбатлівы чалавек', сакатуха 'жанчына, якая многа гаворыць, балбатуха', пустабрэх 'пустаслоў, балбатлівы чалавек': Прышла ты, сарока, выведасць, што ў хаце маёй робіцца (З. Бядуля). А гэту сакатуху нічым не спыніш. Балбоча і дзень, і ноч (М. Корзун). «А ты бабнік, — спакойна, без эмоцый сказаў Корнеў. — І пустабрэх» (А. Масарэнка).

7. Крыклівасць, задзірлівасць: певень 'задзірысты чалавек, забіяка', ёрш 'няўступчывы, задзірысты чалавек', вожык 'колкі, з'едлівы чалавек': «Певень ты задзірлівы», — сказаў Сцяпан на Харытончыка (М. Гроднеў). Ну і ёрш жа! З табою, я бачу, ні аб чым не дамовішся (М. Лобан). Ну, які ж яна, Тася, калючы вожык, калі ў яе такія шчырыя, ясныя вочы, такі светлы твар (А. Бялевіч).

8. Маўклівасць, панурасць, дзіклівасць: крот 'скрыты, замкнуты чалавек', сыч 'маўклівы, пануры чалавек', Што маўчыш, упарты крот? (А. Дзеружынскі). Злы сыч раз'ятрыўся не на жарт ад бесталковай валтузні на двары, зароў амаль дзікім голасам на паліцаю (У. Паўлаў).

9. Бязвольнасць, бесхарактарнасць: цяля 'занадта прастадушны, бязвольны чалавек', ягнё 'ціхі, пакорлівы, нясмелы чалавек', слізняк, смоўж 'бязвольны, бесхарактарны чалавек': «Цяля! — у думках выляяў сябе Кулік. — Ты здольны толькі паказаць дулю ў кішэні» (І. Гурскі). І ён, Отто, пакорлівае ягнё (З. Бядуля). А гэты слізняк абражае пачуцці, абражае Мальвіну, чыстую, як веснавое неба (І. Дуброўскі). Лаяў сябе: баязлівец, слімак; папракаў: так ніколі нічога не даб'ешся, — але саўладаць з прыкрай кволасцю не мог (І. Мележ).

10. Баязлівасць, запалоханасць: трус, заяц 'баязлівец': На ўсё сяло найбольшым трусам быў Мікола Гляк. Такого палахлівага і баязлівага чалавека, як ён, цяжка знайсці (Я. Колас). Ён жаўнеру... Свіснуў шабляй каля вуха, І з жаўнера мае зайца (Я. Купала).

Непасрэдна да гэтай групы прымыкаюць метафарычныя характарыстыкі чалавека, што ажыццяўляюцца з пункту гледжання яго паводзін, маралі, адносін да іншых людзей. У аснову такіх метафар звычайна кладуцца наступныя прыметы:

1. Гультайства, лодарнічанне: труцень 'дармаед, лодар; той, хто жыве за кошт чужой працы': А гэты — труцень і шкоднік з сувязямі не маім раўня (П. Шруб). Ідучы праз залу рэстарана, Асташонак спыніўся каля афіцыянткі і гучна прамовіў: «Як вам не сорамна! На падачках у тых трутнях жывяце» (М. Ваданосаў).

2. Высакамернасць, пагардлівасць, ганарыстасць, фанабэрыстасць: гусь, шчыгол 'пагардлівы чалавек, выскачка, хвалько': «Бач ты, — падмігнуў Ярмаленка Сяргею. — Бач ты, які гусь знайшоўся» (І. Сіўцоў). Міхась зірнуў на Кудрыцкага і выпаліў: «Гэта ж шчыгол нейкі абскубаны, а не карэспандэнт» (Р. Сабаленка).

3. Разбэшчанасць, распуснасць: канарэйка, курапатка 'нехайная, распусная жанчына', выжсла 'легкадумная жанчына', жарабец 'распуснік, блуднік': Сцяпук з папрокам сказаў камісару брыгады: «Разложыць ваша канарэйка мне атрад»

(І. Шамякін). *Што ім, курапаткам, да Акцызніка. Яны на практыку прыехалі, хутка паедуць адсюль, забудуцца на ўсё* (І. Пташнікаў). *Ну, і дачка ... такая ж выжла!* (Н. Гілевіч). *Гэтага саракагадовага жарабца цяжка ўціхамірыць* (У. Клімовіч).

4. Хітрасць, ліслінасць: *ліс, ліса, лісіца* ‘хітры, ліслівы чалавек’, *жук* ‘хітры, пранырлівы чалавек’: *Ты стары ліс і хады ўсе ведаеш не горш за свайго пана, але параду маю паслухай* (А. Пальчэўскі). *Агата — гэта ж такая лісіца: міліцыянера вакол пальца абвяла* (С. Свірыдаў). *«Эх ты, брат, і жук», — у сваю чаргу разгадаў яго думку Міхал* (А. Васілевіч).

5. Назойлінасць: *авадзень, аса* ‘назойлівы чалавек’: *На якое ліха цябе прыпёрла суды, авадзень паджары!* (М. Пянкрат). *Аса сапраўдная, так і кідаецца ў вочы* (Р. Мурашка).

6. Нявыхаванасць, няўдзячнасць: *свіння, свінчо* ‘нявыхаваны, некультурны чалавек, няўдзячны чалавек’: *Я навучу вас паважайць закон, смуродныя вы свінні* (Э. Самуйлёнак). *Ты, свіння! Так ты вартуеш?* (К. Крапіва). *Я добра разумею, што я няўдзячнае свінчо, што мне трэба змоўчаць* (А. Васілевіч).

Многія метафарычныя пераносы заснаваны на вонкавым (фізічным) падабенстве жывёл і людзей. У працэсе метафарызацыі актуалізуюцца наступныя прыметы:

1. Нязграбнасць, няўкладнасць, непаваротлівасць, паўната: *мядзведзь, цюлень, карова, гарыла* ‘няўкладны, непаваротлівы, тоўсты чалавек’, *слон* ‘моцны (часцей непаваротлівы) чалавек’: *Ды я ледзь пазнаў цябе, мядзведзь ты гэтакі* (П. Кавалёў). *Суседскі слон учора ўчыніў бойку і жонцы, і гасцям* (У. Клімовіч). *Дырэктар — цюлень, ні богу свечка, ні чорту качарга* (А. Бажко). *Не высніцца ўсё няк, мех гэты. Узваліцца гэтка карова на калыску* (К. Крапіва). *«Сапраўдная гарыла!» — казалі на яго тыя, хто першы раз бачыў гэтага чалавека* (А. Карпюк).

2. Дужасць, моц здароўя: *бугай, мядзведзь* ‘здаровы, моцнага целаскладу чалавек’: *І вось ужо дзіця падхапілі дужыя Жэневы рукі ці, як я яго клічу, алтайскага мядзведзя — выдатнага паляўнічага, добрага плыўца* (С. Законнікаў). *Чатыры такіх бугаі аднаму бандыту не маглі даць рады* (М. Машара).

3. Нізкаросласць: *маляўка* ‘чалавек маленькага росту’: *Усе потым гавораць: «Ой, якая ты, Валюшак, маляўка побач з Жэняй!»* (У. Мехаў).

4. Вусатасць: *морж* ‘вусаты чалавек, падобны да маржа’: *Яго калючыя вусы прыходзілі ў такі пагрозны рух, што Майка ледзь стрымлівалася, каб не разрагатацца. «Морж, чысты морж», — думала яна* (М. Лынькоў). *Чаго ад маладзічкі морж вусаты дамагаецца?* (І. Аношкін).

5. Жвавасць, рэзвасць, гарэзлівасць: *страказа вавёрка* ‘вясёлая, жывая, непаседлівая дзяўчына’, *уюн* ‘рухавы, жвавы чалавек’: *Не маглі зрабіць так, каб гэтая страказа пачакала, паспела б* (У. Шахавец). *Кусай, мая вавёрка, харошая мая... Глядзі, над намі зорка* (А. Бялевіч). *Уюны нашы не могуць сядзець спакойна, усё завіваюцца ля стажорака* (А. Давыдаў).

6. Нерастаропнасць, марудлівасць: *варона* ‘нерастаропны, нехлямяжы чалавек’, *чарапах* ‘маруда’: *Вароны вы! Паслаць за ім людзей і затрымаць!* (П. Глебка). *Гэтыя чарапахі яшчэ не хутка нас дагоняць* (Г. Васілеўская). *Мацвей, гэта чарапах, ледзьве цягнецца следам* (У. Клімовіч).

Даволі часта ў якасці характалагічнай прыметы выступае сема ‘ўзрост’ (часцей малады): *шчанюк, шчаня, куранё* ‘малады, неспрактываваны чалавек’, *журавель* ‘малады, неспрактываваны салдат’, *жаўранак, жаба* ‘дзіця’, *жаўрук* ‘гарэзлівае дзіця’, *барсук* ‘стары чалавек’: *«Вон, шчанюк!» — жандар, схатіўшы Міколку за плечы, адштурхнуў яго за дзверы* (М. Лынькоў). *«Ах ты, шчаня, от я табе зараз, баяка кавалак. Гэта ты так на мацэру», — крычала яна* (М. Клебановіч). *«Бач ты фрукт! Яшчэ малако на губах не абсохла, а павучае ўжо, куранё», — са злосцю сказаў начальнік* (Я. Каршукоў). *Адзін журавель, радавы, не*

так падлогу памыў... (Я. Брыль). *Духмянае сена стагую, Аж пот на спіне — што ручай. І скрытна малога страхую: Ты — жаўранак — мне выбачай* (С. Гаўрусёў). *Бесклапотны, гарэзны жаўрук — Я злятаю з бабуліных рук* (А. Пісьмянкоў). *Жабы вы малыя!* (С. Александровіч). *Ззаду, згорбіўшыся ў сук, клыпаў адстаўны барсук* (В. Вітка).

Вобразы драпежных жывёл і птушак, як правіла, не выклікаюць пазітыўнага ўспрымання ў свядомасці беларускага чалавека і асацыіруюцца з агіднымі, жорсткімі, прагнымі людзьмі, а таксама ворагамі, чужынцамі, захопнікамі: *Гітлераўскія драпежнікі* вялі свой звярыны паход, захапляючы чужыя прасторы (М. Машара). *Шакалаў подлых за мяжой арда І уласныя гіены — марадзёры* (У. Паўлаў). *Будзем вешаць гадаў хітрых На высокіх на асінах* (М. Танк). *Браты беларусы! Вырвем не слязу, а кроў з фашысцкай гадзіны* разам з вачыма, разам з паганай яе галавою (Я. Купала). *Беларускі народ не пакорны і лагодны. З ваўкамі ён мае гаварыць па-воўчы* (Я. Купала). *Не чакаючы зораў, даў ходу у бамбасховішча, Ведае, пісна, што ад зораў ён гэтых загіне* (М. Танк). *Яму карцела разведцаў: можа, і праўда Толя трапіў у лапы фашысцкіх каршуноў* (А. Якімовіч). *Усім вядома, што сусветныя акулы задушыць нас хочучь* (І. Гурскі).

Станоўчай канатацыяй у свядомасці беларускага чалавека адзначаны найменні птушак, якія выступаюць у якасці сімвалу свабоды, вольнасці, незалежнага перамяшчэння ў прасторы. Для характарыстыкі мужаага, адважнага, смелага чалавека беларускія пісьменнікі выкарыстоўваюць традыцыйныя асацыятыўныя сувязі слоў *арол* (арляня), *арліца*, *сокал* (саколік): *Арол! Ведае, чым узяць народ. За такім камандзірам кожны ў самае пекла пойдзе* (П. Машара). *Вось які той атаман наш, арол сізакрылы* (Я. Купала). *Колькі іх, арлянят [байцоў], з недалётам Склалі крылы свае назаўжды!..* (П. Пруднікаў). *Была тваёй маладою журбою, Тваёй ахоўнай арліцай была* (Я. Янішчыц). *Ідзі, баец, ідзі, наш сокал ясны...* (П. Панчанка). *А хлопцы там — сокалы* (К. Цвірка). *Пастаўлю я кветкі на столік І ўспомню цябе, мой саколік* (А. Дзеружынскі).

Асновай зоамарфізмаў можа служыць падабенства эмацыянальных адносін. Вытворныя ЛСВ у такіх выпадках дэсемантызуюцца і не столькі характарызуюць асобу, колькі ў абагульняючай форме выражаюць ласку, сімпатыю, павагу да чалавека. Немалаважную ролю ў гэтым адыгрываюць інтанацыйныя сродкі, памяншальна-ласкальныя суфіксы. Такія формы часта выступаюць у сінтаксічнай функцыі звароткаў. Параўн. *галубка* (*галубанька*, *галубачка*), *голуб* (*галубок*, *галубочак*) 'ласкавы зварот да мужчыны, жанчыны', *ластаўка*, *рыбка*, *жаваранак* 'ласкавыя назвы жанчыны, дзяўчыны', *сокал* (*саколік*) 'пра смелага, прыгожага юнака', *салавей* (*салавейка*, *салавачка*) 'прыгожы юнак', *зязюля* (*зязюлька*, *зязюленька*) 'ласкавы зварот да жанчыны': *Пра наша каханне, галубка, спявай — Пад ціхі твай спеў я засну* (М. Чарот). *Ой, дзевачкі, любанькі! Люблю, люблю вас, Я ў ваіх, галубанькі, Сетачках увяз* (Я. Купала). *Устань, галубачка бяскрылая, Заспаны зоры-вочанькі пратры* (Я. Купала). *Скажы леці, голубе, куды ты мяне завяжеш?* (У. Мязэвіч). *А ты, галубок, не звяртай увагі. Дзяўчаты ўсе такія* (А. Асіпенка). *Не хадзі, мой сынок, у лясочак, не хадзі, любы мой галубочак!* (В. Рагаўцоў). *Што ж, ластаўка мая, ты скажаш?* (М. Танк). «*Ластаўка мая лёгкакрылая*», — пачынала маці (Ц. Гартны). *Маці ледзь чутна, бездапаможна шэпча: «Рыбка мілая, што ж табе даць?»* (Я. Брыль). *Кучарава-золатагаловы Сцішыўся разанскі салавей* (Я. Янішчыц). *Цябе з цёплай усмешкай сустрэнуць бабулі, Скажэ кожная з іх: «Салавейка ты мой»* (Л. Дайнека). *Праводзіла ночку: Быў са мною, Са мною салавачка — Прыгажун З кучаравай галавачкай* (А. Дзеружынскі). *Я час праводзіў з зязюляй Антанінай Пясецкай* (І. Козел). *Яна напамінае Зязюленьку тую, З якой я расстаўся даўно* (М. Танк). *Ах ты [Паўлінка], зязюлька мая ненаглядная* (Я. Купала). *Дык не ўцякай, няма спяшаць куды, Мой ранні жаваранак залаты* (М. Танк). *Не плач, не бойся, жаваранак мой* (М. Танк).

Зрэдку зоамарфізмы характарызуюць чалавека абагулена, без указання на якія-небудзь асацыятыўныя прыметы: *Мы, зрынутыя з гнёздаў вераб'і, лічылі вас [вёску Юравічы] радзімай і айчынай* (У. Верамейчык). *Жыў, любіў сіротку... Ночкі караталі. Песціўся з лябёдкай — Думкі ашукалі* (Я. Купала). *А ты, арол, глядзі — дзяўчыны ў рыбакоў не забяры* (М. Танк). *Зямля шаптала мне — ляці, Спяшайся, жораў ранні, Цябе чакаюць у жыцці Усе выпрабаванні* (А. Куляшоў).

У некаторых выпадках метафарычнае пераўтварэнне па лініі «жывёла→чалавек» грунтуецца на некалькіх прыметах, якія сумяшчаюцца ці напластоўваюцца адна на адну. За адным і тым жа метафарычным вобразам замацоўваюцца розныя прэдыкатыўныя характарыстыкі, якія актуалізуюцца ў залежнасці ад кантэкставага акружэння слова і мэтай задумкі аўтара. У выніку такога роду сінкрэтычнай (комплекснай) матывацыі аднаму і таму ж аб'екту адпавядае розны змест, розныя сэнсавыя адгалінаванні, якія ў межах пэўнага інварыянтага значэння дэталізуюць і ўдакладняюць сэнсавую структуру зоамарфізма. Напрыклад, у семантычны дыяпазон полісеманта *свіння* ўключаецца некалькі сем адмоўнага, уніжальнага характару: а) неахайнасць; б) нявыхаванасць, невуцтва, грубасць; в) непрыстойнасць, подласць; г) няўдзячнасць. Семантычную парадыгму субстантыва *ваўка-лак* утвараюць 3 ЛСВ 'нелюдзімы чалавек', 'падонак', 'вораг-фашыст'. У розных кантэкставых сітуацыях могуць актуалізавацца тры розныя значэнні полісеманта *звер*: а) 'вельмі злы, жорсткі чалавек': *Сафрон, раз'ятраны, звер зверам, плюхае ззаду з бізуном і ім, як п'яны, — раз па Лукер'і, два — па Усціну* (М. Ракітны); б) 'вораг, злачынец': *Ды прыйшлі к нам з чужыны зьяры, Каб нас вешаць і грабіць двары* (А. Астрэйка); в) 'прагны да працы чалавек': *А ты, Змітрок, хлопец на ўсе сто. Нават з прысыпачкаю. І на працу — звер. Я таксама такі, але мяне распаліць трэба* (А. Савіцкі). У сэнсавай структуры полісеманта *мурашка* актуалізуюцца семы 'працавітасць' і 'капрызнасць': *І мурашка Палашка Сагнулася ў крук* (З. Бядуля). *Навошта мне абавязкова дагаджаць гэтай мурашцы?* (А. Бажко). Семантыка субстантыва *певень* можа суадносіцца з задзірыстым чалавекам, забіякам і выскачкам. *Жабай* называюць і хцівага, карыслівага чалавека і дзіця: *Праціўна гэтай слізкай жабе Раскрыць душу сваю ў бядзе* (Я. Колас). *Яшчэ ён [Данілка], жаба, будзе са мной абрыдацца!* (Я. Купала). *Жабы вы малыя!* (С. Александровіч).

У асобных выпадках характаралагічныя параметры метафары дасягаюць сваёй мяжы і выражаюць як станоўчыя, так і адмоўныя якасці і ўласцівасці чалавека, утвараючы яркія энантыясемічныя канструкцыі, параўн.: *сабака* — разумны, верны, адданы — злы, подлы; *змяя* — хітрая, каварная, злая — мудрая, разумная; *мядзведзь* — нязграбны, няспрытны, нявыхаваны — добры, спагадлівы. Такія шырокія характаралагічныя параметры метафар абумоўлены шырынёй іх кантэкставага ўжывання, яркай вобразнасцю, мнагапланавасцю зместу.

З мэтай дасягнення пэўнага эфекту, узмацнення ўражання і канцэнтрацыі ўвагі на неабходных, сэнсавых вядучых словах выкарыстоўваецца прыём градацыйнага нанізвання зоамарфізмаў, які дазваляе аўтарам стварыць выразны «гіпербалічны малюнак». На кампазіцыйным узроўні метафары нараджаюць ланцужковыя намінацыі, якія робяць тэкст рэзкага адмоўнага зместу даволі злітным, непарыўным і эмацыйна насычаным: *«Ну і змяя, ну і гадзюка!»*, — думаў Пятрок, знясілена точачы ў жвір рыдлёўку (В. Быкаў). *«Змяя ты, і брат твой-падкалодны змей, і ўсё ваша кодла гадзючынае!»* — крыкнуў скрозь слёзы Васіль (А. Бароўскі). *Усе ненавідзяць вас, бо вы п'яўкі, крывасмокі* (М. Лынькоў). *Гэтых людзей, чортава насенне, ён называў павукамі, трутнямі, п'яўкамі* (Ц. Гартны). *«Гад, звер, псіна, гніда, змей падкалодны, скула паршывая, навесіць бы цябе на асіне», — караў цяпер сябе Халікаў, успомніўшы тое паскудства* (В. Хомчанка). *Разлюбіла я яго даўно...такі вол, такі мядзведзь... нудны, стары...* (Э. Ажэшка).

Часам у купалаўскім дыскурсе можа стварацца яркі антанімічны малюнак са словамі *слон* і *моль*, дзе проціпастаўляецца моц і магутнасць з эгаістычнасцю і

карысталоубівасцю чалавека: *Вось так хлопец, вось так ён, Слухай яго, голь! На славах — магутны слон, А на дзеле — моль* (Я. Купала).

У межах аднаго тэкставага кантынуума зоамарфізмы (як правіла, пецяратыўныя) могуць характарызаваць не адну, а некалькі асоб і тым самым ствараць сэнсавую двухпланавасць дыскурса, яго расчлянненне на некалькі галоўных частак: *Там баба — хітрая, як ведзьма, І ёй да пары — псюк стары. Ну, і дачка ... такая ж выжла!* (Н. Гілевіч). *«Ты задзірысты певень. — А ты рыжыя курыца»*, — яна бяскрыўдна засмялася (І. Шамякін).

У стварэнні вобразнага пецяратыўнага малюнка могуць удзельнічаюць як зоамарфізы, так і другасныя намінацыі іншых тэматычных груп: *«А ты — асёл! Баран! Абэлтух!»* — Кураглядаў схапіў земляка за грудзіну, але той ужо не збаяўся яго гневу (Г. Далідовіч). *А я проста цацка ў матчыных руках, бязвольная амёба* (А. Бязлепкіна).

У якасці сферы-донара для анімістычных намінацый традыцыйна выступаюць найменні артэфактаў, якія асэнсоўваюцца як вынік стваральнай дзейнасці чалавека, яго імкненняў пераўтварыць і ўдасканаліць аб'ектыўную рэчаіснасць, дзе праца разглядаецца як дзейсная канцэптуалізацыя свету. У зыходнай артэфактнай зоне аказваюцца такія сферы, як прадметы быту, посуд, адзенне, абутак, галаўныя ўборы, прадукты харчавання, ежа і інш.

Часцей за ўсё артэфактныя метафары характарызуюць асобу з пункту гледжання яе вонкавага выгляду. Так, на паверхневым семантычным узроўні вывятляюцца сувязі тоўстага, непаваротлівага, няўклюднага, нязграбнага чалавека з мехам, мяшком, торбай, сянніком, кулём, скрыняй, тумбай, кругляком, цыферблатам: *Абодва вы кавалёвыя мяхі, непаваротлівыя* (Я. Купала). *«Мяшок, а не камандзір»*, — ідучы па алеі, думаў Ахтан (А. Алешка). *«Не мог знайсці якога праходу, торба»*, — вылаяўся ў думках сяржант (В. Быкаў). *Эй ты, там, торба з кутасамі! Якога чорта гэта смаліш?* (Я. Колас). *Таўстапузы сяннік, калі ты ўжо лопнеш?* (А. Якімовіч). *Ішла сялом, шапталі ўслед: «Кулёма! Не дзеўка, а саломы куль»* (Р. Баравікова). *Бургамістр... гыркнуў на сваю палавіну: «Чаго фыркаеш, скрыня? Ці ім, панам афіцэрам, скакаць з вамі, тумбамі!»* (М. Лынькоў). *Але гэта яшчэ дзед быў! Ружовы, белабароды кругляк. Родам з вёскі Шыі, з суседняга раёна* (М. Ракітны). *Цыферблатам дражнілі за круглы твар* (І. Грамовіч).

Той жа кірунак вонкавападабенчых метафар назіраецца ў «хлебабулачных» найменнях *бохан, пампушка (пампушачка)*, якія характарызуюць тоўстых, пульхных, падобных да пышных булак людзей: *Твайго Яраша возіць мой бохан на машыне. І яны не прыязджаюць пустымі* (І. Шамякін). *І вось яна, круглатварая пампушка, перад ім* (У. Паўлаў). *І з-за чаго гэтая прыгожыя пампушачка Аліса кінулася на яго, як тая муха на паперу-ліпучку* (Р. Сабаленка).

Для наймення худога, слабага, нямоглага чалавека часцей за ўсё ўжываюцца назоўнікі з першаснымі значэннямі 'непрыгодная, паламаная рэч; рэшткі разбуранага збудавання; абломак гнілога, спаракнелага дрэва; цень; шкілет': *Сядзець дома склаўшы рукі яна [Рэня] ужо не магла. Хіба яна зломак?* (І. Сіняўскі). *Сам я пакуль што не зломак, на пенсію не збіраюся* (Т. Хадкевіч). *З моцнай і стрыманай жанчыны, якую ніхто не адважваўся нават назваць старой, атрымалася руіна, для якой не існавала ні мінулае, ні будучае* (А. Карпюк). *Ты дужы, малады, прыгожы. Не тое што я — камель паракнявы* (В. Давыдзенка). *Як ён [Косця] зблажэў і аслабеў! Проста не чалавек, а цень* (М. Ваданосаў). *Хворы, абясцілены, ён ператварыўся ў цень* (У. Клімовіч). *Яшчэ жыве душа ў шкілеце гэтым, Які абцягнуты скураю сухой* (А. Бялевіч). У некаторых выпадках у ЛСВ 'худы, слабы чалавек' адзначаецца дадатковая сема 'стары, лядашчы', якая адначасова характарызуе асобу і з пункту гледжання яе ўзросту, параўн.: *ламачча* 'старыя непатрэбныя рэчы→стары, хворы чалавек', *парахня* 'парахня, струхлелае дрэва→стары, лядашчы чалавек'. Слабы, нікуды не варты чалавек часам параўноўваецца

са зносакам (маленькім, звычайна апошнім, курыным яйкам): *А мы зноскі якія, ці што? Не здолеем абсадзіць якіх дваццаць—трыццаць кіламетраў* (У. Дубоўка). *Вы не зломкі, вы не зноскі, — Вы народ магучы* (Я. Купала).

У назоўніка *баравік* развіліся меліяратыўныя ЛСВ, у якіх актуалізуюцца семы ‘моц, сіла, здароўе’, а таксама ‘таленавітасць, павага’: *Каржсакаваты, моцны — сапраўдны баравік — Сярод зялёных хлопцаў ты нечакана ўзнік* (М. Гудкова). *Сярэдні хлопчык, чарнавокі баравік, узрадаваўся і бразь лыжку аб стол* (Я. Ермаловіч). *А. Луцкевіч — гэта магутны баравік на ўзлессі сярод простых баравікоў* (М. Машара).

Пераносны ЛСВ ‘высакарослы чалавек’ адзначаецца ў полісемантаў *стаўбун, сухастойна, чапяла*: *Каб у яго быў бацька, дык, можа, Віця быў бы большы і за гэтага стаўбуна Кастуся* (А. Марціновіч). *Ён дзеля грошай ажганіўся з гэтай сухастойнай* (А. Кулакоўскі). *Худы выцягнуты твар, некалі прыгожы, з гарбінкай, а цяпер доўгі нос ператварылі Мішку ў чапялу* (І. Стадольнік).

Некаторыя метафарычныя найменні па вонкавым выглядзе не вельмі распаўсюджаны і прадстаўлены адным-двума прыкладамі. Традыцыйна анімістычным пераасэнсаваннем падвяргаюцца назвы тых дэнататаў, якія сваім вонкавым выглядом нагадваюць чалавека ці часткі яго цела: *Можа, нісар у штабе і помніў прозвішча, а мы яе звалі проста пупышкай — ростам яна маленькая была* (М. Гроднеў). *Бог і рубельчыкам, і тым, і сім не абмінае. Я не такая крывуля, як ты!* (З. Бядуля).

Вялікую па колькасці групу ўтвараюць метафары, якія характарызуюць асобу з пункту гледжання яе псіхічнага складу, разумовых здольнасцей, рысаў характару. Даволі пашыранымі ў гэтай групе з’яўляюцца найменні дурнаватага, недалёкага, някемлівага, бязглуздага чалавека. Метафарычныя пераасэнсаванні, як правіла, ажыццяўляюцца за кошт прыцягнення кампанентаў тэматычных груп, звязаных з назвамі розных прылад працы (сякерай, касой, бязменам, калуном, абухом і інш.): *Вось той бязмен — прыродны лорд, ад пыхі ажно пеніцца* (Я. Семяжон). *Ёсць талентаў багата ў народзе, Ды росту іх часам шкодзяць — калуны!* (Э. Валасевіч). *І гэты абух разумее, што ў хаце яго бацькі не жыццё, а пекла* (А. Чарнышэвіч). *Шчыра скажу табе, хаця я і не думаю цябе падбухторваць, але твой рэжысёр абух абухом* (Л. Гаўрылькін). *З чыноўніцай магло такое быць. Ну што вы хочаце з яе, тупіцы!* (У. Корбан). *Гэты балван, перад якім ён спавадаўся, перабіў яго* (С. Яновіч). *Вот надаўбень той... упрэцца, як конь папоўскі — ні тпру ні но...* (М. Лынькоў). *«Ну, папаўся, галавешка? Не паслухаў?» — сказаў са злой радасцю Тыталь* (І. Мележ).

Другасныя пеяратыўныя ЛСВ рэгулярна адзначаюцца ў так званай «дрэва-бервяной» групе і яе лексічных прадстаўніках *цурбан* ‘кароткае бервяно, абрубак дрэва; пра някемлівага, неразумнага чалавека’, *доўбня* (*даўбня*) ‘вялікая палка з пагаўшчэннем на канцы; пра няцямкага, дурнога чалавека’, *даўбешка* ‘цяжкае палена; невялікая доўбня; тупы, няздольны чалавек’, *дубіна* ‘тоўстая (звычайна дубовая) палка; тупы, неразумны чалавек’, *слуп* ‘бервяно, тоўсты брус, умацаваная вертыкальна; недалёкі, тупы чалавек’, *палена* ‘кавалак расплаванага і рассечанага бервяна на паліва; тупы, дурнаваты чалавек’, *цяльпук* ‘кароткі тоўсты кавалак дрэва, калодка; нязграбны, непаваротлівы, няўкладны чалавек’, *трэска* ‘шчэпка; легкадумны, пусты чалавек’: *Трэба было быць цурбаном, каб не заўважыць іхнія ўхмылкі, як яны моўчкі, з падціснутымі губамі, паглядалі адна на адну* (М. Ракітны). *Трэба ж было таму дурню надумацца лавіць павука акурат у гэты час. Даўбня, а не даследчык!* (П. Галавач). *Даўбешка часам пост займае Імарыць, што яна — свяціла, карыфей* (Э. Валасевіч). *Турак ты дурнаваты. Дубіна. Ну, з табой не засумуеш* (А. Крэйдзіч). *Вось утаропіўся, як баран на новыя вароты. Галавы не можа павярнуць, слуп гэткі* (І. Шамякін). *А мне, думаеш, падабалася, як ты да дзяўчыны сватаўся? Ды я ж, можа, не палена* (І. Гурскі). *Смешна ўспомніць, але я, цяльпук і маўчун, тады гаварыў і гаварыў, мо таму,*

што так хораша мне было ў той час (А. Ус). А вы думалі усё з трэскамі справу мець будзем? (М. Сергіевіч).

Семантычна роднаснай з папярэдняй з’яўляецца група, другасныя ЛСВ у якой арыентаваны на выражэнне маладасведчанасці, адсутнасці добрых ведаў у якой-небудзь галіне. Людзей з такімі якасцямі могуць называць хамутом, лямцам, аскалѣпкам: *Са мной Ігар нават гаварыць не хацеў — лічыў мяне проста вясковым хамутом* (Б. Сачанка). *Будуць бэсціць і кпіць: Во няздара! Не змог навучыцца гаварыць «языком»!* *Во тупіца! Вясковы хамут!* (Н. Гілевіч). *Ці даўно яму самому, калі вучыўся ён у семінарыі, крычалі мешчанчукі: «Лямец, лямец! На якой бярозе ты лаці навесіў?»* (Я. Колас), *Сітоў пасмяяўся з маіх страхаў: «Хведар проста некультурны. Аскалѣпак старога Зарэчча»* (А. Асіпенка).

Другасныя намінацыі развіваюцца ў субстантывах, якія называюць прадметы, што круцяцца, верцяцца, утвараюць пэўныя гукі, могуць трашчаць, скрыпець, звінець, якімі даволі інтэнсіўна і мнагакратна ўздзейнічаюць на аб’ект. Як правіла, у такіх ЛСВ увага акцэнтуюцца на тых людзях, якія многа і абы-што гавораць, балбочуць, не ўмеюць дакладна і акрэслена выразіць думку: *балаболка* ‘бразготка, якую чапляюць жывёле на шыю; пра таго, хто хутка, многа і абы-што гаворыць’, *балабон* ‘кругленькі званочак у выглядзе шарыка; балбатун, пустаслоў’, *трашчотка* ‘прыстасаванне для ўтварэння трэску, шуму; балбатун (балбатуха)’, *трапло* ‘прылада, пры дапамозе якой трэплюць лён; чалавек, які гаворыць лухту, бязглуздыцу, многа гаворыць’, *мянташка* ‘наждачная лапатка, якой востраць косы; хто многа і без толку гаворыць’: «*Балаболка ты*», — сказаў Будрыс (У. Караткевіч). *Ты проста звычайны паршывы балабон* (У. Караткевіч). *Ну і знайшоў сабе трашчотку гэты Грот* (І. Шамякін). *Лахудра, змыйся, трапло, каб паху твайго не было!* (М. Лынькоў). *Шкада, што мянташкам Там-сям давяраюць І волю даюць Языкамі мянціць* (У. Корбан).

Амаль тоесная другасная намінацыя развіваецца ў найменнях артэфактаў млын, матавіла, памяло: *Што табе скажа гэты пусты млын* (К. Крапіва). *«Матавіла ты, — плюнуў Асыка і адышоў далей, сеў каля Матвейцава. — Толькі і ўмее мянціць языком»* (В. Хомчанка). *Ім пшаніца, ім мучыца, А ў нас — не тут было! Як мне жыць з табой, дурніца. Цьфу! Сівое памяло* (С. Дзяргай).

Акцэнтацыя на такіх адмоўных якасцях, як зменлівасць, рэзкая змена поглядаў, адсутнасць уласных перакананняў, назіраецца ў беларускіх полісемантах *флюгер* ‘рухомае прыстасаванне, якое паказвае кірунак ветру; пра непастаяннага чалавека, які хутка мяняе свае погляды і перакананні’, *марыянетка* ‘тэатральная лялька; чалавек, які слепа дзейнічае па волі іншых’, *цацка* ‘прадмет, прызначаны для гульні дзецям; той, кім распараджаюцца па ўласным жаданні дзеля пацехі’: «*Ну і флюгер!*» — *ужо без злосці і абурэння падумаў Шыковіч* (І. Шамякін). *То і яна, як усе скрозь, проста пешка, проста марыянетка ў нечыіх спрытных руках, якой адно і дазволена — пачуваць сябе зрэдчас задаволенаю* (Т. Бондар). *Бывае, чалавек усё жыццё сваё, увесь век нікчэмнай цацкай пражывае* (У. Корбан).

Да гэтай жа групы прымыкаюць назоўнікі *пустышка*, *фініцклюшка*, *круцёлка*, *свісцёлка*, у якіх увага акцэнтуюцца на легкадумнасці, несур’ёзнасці чалавека: *пустышка* ‘гумавая соска для груднога дзіцяці; пусты, легкадумны чалавек’, *фініцклюшка* ‘цацка, упрыгожанне; пустая, несур’ёзная жанчына, якая думае толькі пра ўборы і гульні’, *круцёлка* ‘прадмет ці прыстасаванне, якія круцяцца; легкадумны, ветраны чалавек (пераважна пра жанчыну)’, *свісцёлка* ‘музычны інструмент, свісток; балбатуха’: *Калгаснікі яго не паважалі. «Пустышка, балабон...»* — казалі (У. Корбан). *Яна [Вольга] мяне гэтымі днямі здумала вучыць — фініцклюшка* (П. Пестрак). *Круцёлка языкатая!* — *не першы раз падумаў цяпер Яўхім, ступаючы побач з возам* (І. Мележ). *Разводка быццам бы... Але па ўсім відаць, што не свісцёлка. Да ўсіх з навагай у сяле* (Н. Гілевіч).

Для намінацый адсталага, некультурнага, дурнаватага чалавека выкарыстоўваюцца «абутковыя» метафары *лапаць* ‘сялянскі абутак; пра адсталага некультур-

нага чалавека', бот 'скураны абутак з высокімі халявамі; дурань', халява 'частка бота, яка закрывае нагу ад ступні да калена; дурнаваты, някемлівы чалавек': Ты ж, браце, на філасофіі зубы з'еў, а я як быў лапцем, так і застаўся (А. Рыбак). Гэта бот, разумееш, звычайны бот. Сляпая нянавісьць пазбавіла гэтага ідыёта ўсякага розуму (М. Лынькоў). Дзіравая ты халява. Вось што. Нічога не разумееш (Р. Няхай).

Вытокі другасных анімістычных ЛСВ назіраюцца ў фітанімічных намінацыях. Канцэптуалізацыя фітанімічнай сферы ў розных лінгвакультурах з'яўляецца адной з найбольш традыцыйных па прычыне таго, што веды і ўяўленні пра свет прыроды выкарыстоўваліся пры асэнсаванні розных аспектаў быцця чалавека. У беларускай мове другасныя анімістычныя ЛСВ развіліся ў субстантывах дуб, пень, мухамор (мухаморына), пустацвет, чартапалох. Полісемант дуб у моўнай карціне свету выступае не толькі сімвалам крэпасці, моцы, але і тупасці, глупства: дуб 'лісцевая дрэва; высокі, моцны чалавек; тупы, неразумны чалавек': У Жарстака было сем сыноў, і чацвёрта з іх такія ж дубы, як і бацька (Я. Колас). Старшыня будкома з абурэннем зазначыў: «Ну і дуб, што ты плячеш?» (Л. Гаўрылькін). Я так і знаў!.. Дубы!.. Разявы!.. Ад гневу ажно лоб узмок (А. Бачыла). Як відаць з прыкладаў, у структуры полісеманта дуб выкарыстоўваюцца энантыясемічныя ЛСВ: у адным выпадку ўвагу акцэнтуюцца на высокім росце і сіле чалавека, у другім выпадку — на разумовай абмежаванасці.

Другасныя ЛСВ полісеманта пень утвораны ў выніку актуалізацыі прымет 'бесталковасць', 'старасць' (апошняя прымета рэалізуецца ў выказах з ад'ектывам стары): Няўжо ты такі пень, што не разумееш? (І. Навуменка). Нядрэнна зарабляе гэты пень, хоць ад яго карысці мала (У. Корбан). Таго не прыкмеціў, стары пень, што дачка здарожылася (А. Савіцкі). Ходзіць да маладзіцы Пень стары маладзіца (А. Дзеружынскі).

Фітонімы пустацвет, мухамор (мухаморына), чартапалох характарызуюць пустога, злога, уедлівага, часам небяспечнага чалавека: Сёння пустацвету развялося многа, маладыя, здаровыя, а рабіць нічога не хочуць, ніякай карысці не прыносяць, толькі грошы ім давай (У. Шыцік). Пустальга ты несусветная, ні ў таты, ні ў сваты — пустацвет той гарбузны... (М. Лынькоў). Ён злосна хахакнуў і з едкім смехам забубніў: «Ну і шалахвост... Ну і мухамор... Чаго ён так узгарэўся?» (М. Ракітны). Пасмейваюцца, маўляў, мухамор, відаць, і ноччу не спіць, бо калі б ні прагнуўся, ён у любы час на нагах (А. Крэйдзіч). Ах, паганка! Ах, мухаморына! Ашукан! Нас а шукаў! (А. Якімовіч). Чаго ён, гэты чартапалох, да цябе заўсёды чапляецца? (М. Машара).

Быстрага чалавека, жэўжыка, гарэзу некаторыя пісьменнікі параўноўваюць з агнём, мяцеліцай: А дзяўчаты — агонь (У. Корбан). А твая — дык гэта ж нейкі агонь. Адкуль ты да яе прыступішся (Я. Ермаловіч). Была дзяўчынаю, была красуняю, Была агонь!.. (А. Гарун). «Пачакай, мяцеліца!» — спыніла яе наборшчыца Валя Козел (М. Лобан). Сэнсавыя структуры такога роду слоў даволі часта ўскладняюцца дадатковымі семамі 'нецяярлівасць, запальчывасць', параўн.: Сярод іх быў Апанас Хмель, чалавек нецяярлівы, словам, — іскра, порах (П. Пестрак). А Міхал — гэта ж кіпень, здаецца, вось-вось са скуры выскачыць (А. Васілевіч).

Для характарыстыкі слабавольнага, бесхарактарнага, нерашучага чалавека выкарыстоўваюцца асобныя назвы ежы: кісель 'кіслая студзяністая страва; млявы, слабавольны чалавек', размазня 'рэдкае каша; нерашучы, слабавольны чалавек': Бялецкі і сімпатычны хлопец, але размазня і рамантык, таму суперменам яму ніколі не стаць (В. Кадзетава). «Мне толькі і засталася іншым парады даваць», — сказаў ён змрочна і ўпіўся вачамі ў наскі сваіх белых шкарпэтак. — Таму што быў размазня. А ў кожнай размазні заўсёды прамашкі (М. Ракітны). Пастух Пецька Бурбалка — кісель і плакса з вечна вільготным чырвоным носам (А. Васілевіч).

У гэтым жа другасным значэнні выкарыстоўваюцца назоўнікі ануча, панчоха, спадніца, бярвяно, лопух: «Ануча, а не чалавек», — засупярэчыў Галаскок

(К. Крапіва). *Шэлег, як выявілася, быў анучай* (І. Навуменка). *У Рывіна поўная крама людзей. Кічын не паспявае мераць, нават Мармур — такая панчоха, і той прадае* (А. Чарнышэвіч). *«Маўчы, бабская спадніца. Сам бачу, хто ёсць хто. Але партыю не чапай мне, зразумела?»* — спахмурнелы бацька ледзь не тупаў нагамі (А. Ветах). *Ёй проста было цікава пабачыць, што ён за чалавек. «Ну і бервяно нейкае!»* — сама сабе зазначыла панна Людміла (Я. Колас). *Дачка... на просценькіх з насмешкаю мармыча: «Латухі»* (П. Панчанка).

Розныя асацыяцыі кладуцца ў аснову пераасэнсаванняў кампанентаў іншых тэматычных груп, метафарычных дэрываты якіх называюць прыдзірлівага, сварлівага (злоснага), дакучлівага чалавека:

- Прыдзірлівы, сварлівы, уедлівы чалавек: *«Ах, і стрэмка ж ты, дзядзька Яўтух!»* — думаў я, слухаючы ўсё гэта. — **Перац!**» (А. Бялевіч). *Ну і піла ў цябе! [жонка] Ніколі не бачыў, каб не бубнела* (У. Клімовіч). *Пабіў у сваёй хаце вокны, міскі, гаршкі. Нікому не дала спуску качарга* (Я. Колас). *«Ох, і калючка ты», — напрануў Алесь* (У. Шыцік). *Вось Арышоок — о, гэта скула! Ну і шкадлівы ж быў, хамула* (Я. Колас). *«Я ведаю гэту Жаваранкаву, я на яе даўно зуб маю! У-ух, язва!»* — прашыпеў Куцак (М. Гутковіч). *Пакідаць яго старшынёю нельга, гэта відавочна, але ж на якую работу паставіць такую баячку?* (І. Дуброўскі).

- Назойлівы, надакучлівы чалавек: *«Ну і смала ж ты! — бурчыць. — Прычатыся са сваім першачком...»* (М. Ракітны). *Адчапіся, слата, у горле перасохла. Прадзі вось лепці, а то бацька будзе без кашулі* (Я. Брыль). *«Сам ты мухалойка», — не хацеў заставацца ў даўгу Паўлік* (П. Беразняк).

Невялікую групу складаюць субстантывы, арыентаваныя на выражэнне разумовых і прыродных здольнасцей чалавека, яго таленту. Метафарызацыі падвяргаюцца найменні каштоўных камянёў і свяціл: *Расказаў нейкі Васюкоў пра аднаго самародка з талентам ад прыроды* (М. Хведаровіч). *Аляксандр Сяргеевіч Пушкін — сапраўды, сонца рускай паэзіі, і пад гэтым сонцам, як і пад сонцам Купалы ды Коласа, нам цёпла і хораша* (Г. Далідовіч). *За абарону ў гэтым працэсе бяруцца такія свяцілы варшаўскай адвакатуры, як Смяроўскі, Бабінскі, Гронгіль* (М. Машара). *Ён лічыўся свяцільнікам навукі* (М. Клімковіч).

У асобную групу вылучаюцца другасныя ЛСВ з характарыстыкай асоб па іх паводзінах, маралі, спосабу жыцця, дзеяннях і ўчынках. Часцей за ўсё актуалізуюцца наступныя прыметы:

1. Няўмеласць, няздатнасць, непрыстасаванасць да жыцця: *Івана суседскага сын у начальніках ходзіць. А ты [Сяргей], што ты? Гнілы корак ад пустой бутэлькі* (М. Лынькоў). *От жа гад печаны, і ў каго ён удаўся, гэтакі выбойна* (Р. Сабаленка).

2. Гульгайства, лодарнічанне, абібоцтва: *Так запусціць зямлю нядбала? Не гаспадар быў, а завала!* (Я. Колас).

3. Прадажнасць, небяспечнасць, подласць, карысталоубства: *«Не туды твае слёзы цякуць, паліцэйская скура», — сказаў швагер* (Я. Брыль). *Сволачы яны, скуры прадажныя* (Я. Колас). *«Прадажная шкура», — падтрымала ўрача Вікторыя Рубец* (І. Новікаў). *І сапраўды, акінуўшы вокам удзельнікаў нарады, можна было ўпэўнена сказаць, што сярод прысутных смецця не было* (М. Хведаровіч).

4. Прыслужніцтва: *Што пхаешся, панская падэшва?* (Я. Колас).

5. Прыкрасць, агідлівасць, непрыемнасць: *Ой, абармот жа, абармот! Забіць бы гада, ды за плот. Як носіць свет такую плягу* (Я. Колас). *«Ах ты, труба выхляпная!»* — не стрываў Іван і зноў памкнуўся да Бандарчука (А. Капусцін). *І давядзі справу да канца так, каб праз некалькі дзён гэты стары смурод узяў цябе замуж* (К. Чорны).

5. Абжорлівасць, прагнасць да яды: *Калі Яўмен выходзіў з хаты, Тарас Тарасавіч пляваў услед: «Жываглот, крывабокая прорва, яму ўсё мала»* (А. Асіпенка). *«Вось табе, прорва ненаедная, ненасытны панскі трыбух!»* — крычаў ён (В. Вітка).

6. Распуснасць, маральная разбэшчанасць, непрыстойнасць: *І як у насмешку, першага, каго я сустрэў — нямецкая падсілка. Нездарма ж яна прывяла мяне сюды, ды яшчэ разыгрывае чысценькую праведніцу* (А. Асіпенка). *Прастытутка! Бервяно! Вучыцца яшчэ ды вучыцца!* (В. Ткачоў).

7. Кручкатворства, бюракратызм: *Там гэтакі сядзіць кручок, што да яго — не падступіцца* (Э. Валасевіч).

Чалавека высокіх маральных і душэўных якасцей, храбрага, адважнага, мужага, часцей называюць крэменем, гранітам, золатам, светачам: *Гэты [Дубадзел] — цвёрды, гэты — крэмень, барацьбіт* (І. Мележ). *Мы ўсе адзіны, — непераможны граніт* (Я. Колас). *«Братка ты мой! — гаворыць адзін. — Твой Алесь золата, а не чалавек»* (Я. Колас). *На разняволенай зямлі Шлях асвятліў нам светач вечны: І правадыр, і Чалавек, І мудры, і сардэчны* (Я. Пушча).

Вылучаецца група субстантываў, у якой другасныя ЛСВ характарызуюць асобу з пункту гледжання яе ўзросту.

Для найменняў старога чалавека выкарыстоўваюцца полісеманты *корч, выварацень, грыб, лунь*: *Так, я таксама стары корч, іныя стаў. Ледзь што — ах, ах, сэрца* (І. Мележ). *Каму патрэбна твая балбатня? Ды хто ты такі ёсць, стары корч?* (В. Вітка). *«Як жа гэта я, стары выварацень, не мог змікіціць?» — гадаў Каўрыжска* (М. Пянкрат). *З гэтым грыбам хіба можна кашу зварыць, не разумее ён нас, маладых* (А. Асіпенка). *Каб пачуў, як жыве стары бацька — сівенькі лунь* (М. Чарот). *Хоць галавой — Лунь белы — Ё гусяра, Ды гэта ўсё ж Не тое падабенства* (М. Мятліцкі).

Малады, неспрактыкаваны, нясталы чалавек часцей за ўсё атаясамліваецца з зялепухай, зеленню: *Я знаю бязвусых зялепых нямала, Што «зведалі», кажуць, усё дасканала* (Н. Гілевіч). *Па гадах яна [Марыя Пятровіч] яшчэ, як кажуць, — зелень* (М. Сергіевіч). Маларослы падлетак параўноўваецца са шпінгалетам, шпунтом, смаркачом: *Такі шпінгалет, а ўжо — ультыматум. Ну, цяпер і будзе Санька мець адказ на свой ультыматум* (А. Савіцкі). *Прычым тут Іўка, калі яго сыноч, вось такі шпунт, усе грошы пракурвае* (В. Хомчанка). *Я ўспамінаю, як прыглядаўся да яе, сам яшчэ смаркач, а яна ўжо дзеўка* (Я. Брыль).

Назвы дзіцяці (сына, дачкі) атаясамліваюцца з крошкай, кропелькай, расінкай, крывінкай: *І нават крошка Соня І тая пахвалілася: «І я сама сягоння Вунь чыста як памылася!»* (І. Шуцько). *Зорыганулася: воблікам тваім Кропелька твая бяжыць са школы* (Я. Янішчыц). *Спі, мая донька, расінка мая* (Н. Мацяш). *Ведае маці, што чуе крывінка песню ў цішы* (С. Давідовіч). *Толік — мой сын, мая адзіная крывіначка* (Я. Васілёнак). У значэнні 'апошняе ў сям'і дзіця' ўжываюцца словы *паскрэбак, выскрабак* ('зыходнае значэнне — маленькая булачка хлеба, спечаная з рэштак цеста'): *Вылазь, паскрэбак няшчасны! От паспрабуй пасунься на тарахтайцы свай...* (А. Ветах). *Я ў родзе Леткаў найапошні, выскрабак* (І. Летка).

У творах мастацкай літаратуры шырокаўжывальнымі лічацца метафарычныя дэрываты, звязаныя з характарыстыкай маладой і прыгожай дзяўчыны. Народнапэтычныя асацыяцыі такой дзяўчыны з кветкай носяць даволі рэгулярны характар і абумоўлены яркай шматколернасцю кветак, іх духмянасцю, незвычайнай формай, асаблівасцямі лістоты і суквеццяў. Акцэнт у семантычнай мадэлі «кветка→каханая дзяўчына» робіцца на знешнім абліччы дзяўчыны, яе маладосці, прыгажосці, прывабнасці: *Параўн.: Мая любачка — зорка ясная, мая Ганначка — кветка красная* (А. Гарун). *Ты такая ценькая, Як ільдзінка светлая, Мая залаценькая, Палявая кветачка, У сукенцы беленькай, Ручанькі танюсенькі* (М. Мішчанчук). *І даўно ўжо трэба было гэтак сказаць, мая ты кветачка майская* (Я. Купала). *І дзяцюк зірнуў на краску, На дзяўчыну з шчырай ласкай* (З. Бядуля). *Як была дзяўчына — Красачка, ласачка, А як стала жонка — Ўелася ў пячонку* (А. Дзеружынскі).

У працэс метафарызацыі ўключаюцца не толькі абагуленыя назвы *кветка*, *краска*, але і канкрэтныя назвы кветак, якія ў дачыненні да агульнай назвы — гіпероніма (грэч. *hyper* ‘над, зверху’, *опута* ‘імя’) — выступаюць у якасці гіпонімаў (грэч. *huro* ‘пад, знізу’, *опута* ‘імя’). У якасці гіпонімаў-метафар выступаюць субстантывы *вяргіня* (*вяргінечка*), *пралесачка*, *лілея*, *незабудка*, *ружа*, *шыпышына*, *маргарытка*, *стракотка*: *Вы — цудадзейныя багіні, Выратавальніцы Зямлі. Вы — бессмяротныя вяргіні, Што ў ліхалецеце расцвілі* (Л. Дайнека). *Чырвоная вяргінечка — Прыгожыя дзяўчыначка, О-я-ей, Што зрабіла ты са мной?* (А. Русак). *Яна, пралесачка, на гэтым крыжы вешала фартушок — сіні крыжык вышыты* (Л. Родзевіч). *Магда, Магдачка, Мая кветачка-пралесачка, Не кахаюца мне, хлопцу, з табою, Ваявода старога дачкою* (М. Багдановіч). *Цяпер ты ў вочы не глядзіш, Адводзіш прэч, хаваеш веі. Я помню твой таемны ўздых, Мая чароўная лілея* (М. Шабоўіч). *Выходзіць юнак з тэлефоннай будкі, на далані шарыкавым алоўкам запісвае нумар сваёй незабудкі* (Р. Барадулін). *Дзяўчына вясковая! Чайная ружа вырасла сярод дзядоўніку! Ці не праўда?* (М. Ваданосаў). *Тыя словы Стась выдыхнуў ласкава і ціха: «Янечка! Ты мая чароўная шыпышына, ты самая гожа я кветачка ў сусвеце»* (А. Ветах). *Маргарытка ты, стакротка, для цябе — дзве назвы! Для мяне — адной, кароткай, не знайшла ні разу* (У. Дубоўка).

Такі ж кірунак метафарызацыі назіраецца ў найменнях дрэў, кустовых раслін, пладоў і ягад. Такія назвы, як правіла, ужываюцца ў дэмінітуўнай (памяншальна-ласкальнай) форме: *Якая яна [Рая], сапраўды, маладая бярозка — беленькая, гнуткая* (І. Шамякін). *Жня я маладая — стройная каліна — У глухой даліне жыта дажынала* (П. Глебка). *Сваю вішаньку, Сваю вішаньку, Мілую кахаю і цалую я, І цалую я 3 вечара да ранку* (А. Дзеружынскі). *Шчокі ў яе былі круглыя, ружовыя. «Мая вішанька», — так звычайна называў яе бацька* (А. Якімовіч). *«А ты ўжо не плачаш, ягадка?» — ласкава спытала Марыля* (І. Козел). *Эх, Дуня, Дуня, ягадка мая...* (У. Федасеенка). *Хто ўслаўляе працай край, Што квітнее, нібы май, Хто сама ёсць маладоць, Наша радасць, весялосць? Журавінка, журавінка — Беларуская дзяўчынка* (А. Дзеружынскі).

Часам другасныя ЛСВ найменняў кветак выкарыстоўваюцца ў адным метафарычным кантэксце разам з найменнямі жывёл, птушак, нябесных цел, міфічных істот. У такіх дыскурсах ствараецца некалькі асацыятыўных цэнтраў, якія характарызуюць асобу з розных аспектаў і ствараюць шматоблічны вобраз дзяўчыны-прыгажуні: *Тыя словы Стась выдыхнуў ласкава і ціха: «Янечка! Ты мая чароўная шыпышына, ты самая гожа я кветачка ў сусвеце»* (А. Ветах). *Будзь мужнай, сонейка маё ненаглядная, птушачка мая трыпачкая... кветачка мая незабыўная...* (А. Петрашкевіч). *«Маленькі мой зайчык, маё сонейка, кветачка мая... — шаптаў ёй на вуха. — Русалачка мая...»* (Л. Адамовіч).

Дэмінітуўныя формы найменняў дрэва і плода яблыні, а таксама назва расліны-кветкі выкарыстоўваюцца для абазначэння прыгожага юнака: *Каля першай хаты яго спыніла бабуля як печаная дуля і загаласіла: «Яблычка маё недаспелае, каго я бачу! Хадзі, Магдысёк, сядзьма на калодзе, пагаварым у прыродзе»* (Г. Юрчанка). *А мой жа ты дубочак, месячык ты мой залаценыкі!* (І. Мележ). *Яго так усе і звалі — Адуванчык. Ён і быў падобны на адуванчык-кветку — залацістарыжы, асабліва калі валасы пасля абавязковай стрыжкі* (В. Хомчанка).

Фальклорныя вытокі і ў метафар, дзе каханая дзяўчына параўноўваецца з нябеснымі свяціламі (*сонцам*, *зоркамі*) і зарой: *«Сонца маё, радасць мая, не ведаеш, як сумна было без цябе», — усхвалявана гаварыў Рыгор* (У. Клімовіч). *Для цябе, маё сонейка, Што ты хочаш, зраблю, А таму, што прыгожанька, А таму, што люблю* (А. Дзеружынскі). *Напаткаў я дзівосную зорку сярод весняга гаю, прашаптаў найсвятлейшыя словы: «Я вас кахаю...»* (П. Шруб). *Прыснілася ёй Лідачка, зорачка яе ненаглядная...* (Я. Брыль). *Зоркаю, зорачкай яснай Называюць сваю любую* (А. Пісьмянкоў). *Ты са мной, летуценнага ішчасця заранка.*

Я цалую цябе, апякаючы вусны (Л. Пранчак). А мая зараначка сёння за другога ідзе (Р. Барадулін).

Семы 'маладосць, прыцягальнасць, прываблівасць' актуалізуюцца ў пераносных ЛСВ полісемантаў *цукар, цукерка, цукерачка*: **Цукар** — не дзяўчына, цукровае яблычка, ружачка пахучая (Ц. Гартны). А хіба вы, Мірон Іванавіч, хацелі б бачыць мяне такой салодкай, як Любка? Тая сапраўды на **цукерку** ператварылася (М. Лынькоў). «Я лічу наадварот: маладая — дрэнь, а малады — **цукерачка**», — пажартаваў Сёмка (Ц. Гартны).

У асобную групу вылучаюцца метафары, што характарызуюць ворагаў, чужынцаў, дэкласаваных, злачынных элементаў грамадства. Як правіла, такія метафары-назоўнікі ўжываюцца ў множным ліку ці з'яўляюцца зборнымі: *Здаецца, што ўдала пагляджу І ўбачу атрэп'е чужынцаў, Якія бягуць на мяжу* (Ю. Свірка). *Якой толькі навалачы не лезла на наш край, імкнучыся і яго запаланіць!* (К. Кірэенка). *Сам ачышчаў бранёю поле Ад пустазелля* — чужакоў (П. Прануза). *Снавалася тут без упынку Падонкаў людскіх барахло* (Я. Колас).

Некаторыя абстрактныя паняцці могуць супастаўляцца з рэальнымі аб'ектамі і служыць у якасці базы для пасрэднакаў з групы найменняў чалавека. Абстрактнае паняцце ў пэўнай ступені матэрыялізуецца і ў канкрэтнай маўленчай сітуацыі пачынае абазначаць асобу з пэўнай канатацыйнай афарбоўкай. Другасныя ЛСВ у такіх выпадках утвараюцца па метанімічнай мадэлі «пачуццё, стан чалавека → чалавек які выклікае такое пачуццё або чалавек, якому ўласціва такое пачуццё»: *радасць* 'пачуццё вялікай асалоды, задаволенасці; ласкавы пяшчотны зварот', *шчасце* 'пачуццё найвялікшай радасці і задаволенасці; любімы, каханы чалавек', *прастата* 'няхітрасць, прастадушнасць, адкрытасць; прастадушны чалавек', *гора* 'няшчасце, бяда, жыццёвыя нягоды; чалавек, які прыносіць іншым непрыемнасці', *нядоля* 'цяжкі лёс, гора; нешчаслівы чалавек', *дурнота* '**някемлівасць, неабдуманасць, неразумнасць; някемлівы, недарэчны чалавек**': *Ах, Марыначка, радасць мая, як я сумаваў на табе* (А. Курэйчык). *Дык пойдзем, мая радасць, я правяду цябе крышку* (І. Козел). *Бывай, маё сэрца і шчасце, бывай...* (М. Танк). *Я сэнс жыцця. Я яго шчасце, яго каханне* (В. Чаропка). *Тым больш, вядома, дзеці, зусім нявінная прастата* (Я. Брыль). *Што ты з сабою зрабіў! Гора ты маё* (А. Курэйчык). *Высокі, сутулавата-здаравенны, нейкі не тое што дурны, як гаварылі некаторыя, а такі сабе прастарэка, нядоля. Нікуды ён ніколі не спяшаўся* (Я. Брыль). *Ну, што-ж? Пажартавала дзяўчына, а цяпер гэтыя жарты прайшлі; там, у глушы, дзе апроч яго, нікога не было, можна было і з ім пажартаваць, пасмяяцца з яго, дурнота* (Я. Колас).

Пры найменні чалавека часам выкарыстоўваецца сінекдахічны прыём, калі найменні частак цела чалавека і яго органаў атаясамліваюцца з самім чалавекам. У мадэлі «частка цела чалавека, яго орган→чалавек» на першы план вылучаюцца характаралагічныя асаблівасці чалавека (яго вонкавы выгляд, фізічны склад, разумовыя здольнасці, інтэлект), якія атрымліваюць канататыўную, а таксама сацыяльна-культуралагічную накіраванасць: *галава* 'разумны, здольны чалавек; кіраўнік' *барада* 'чалавек з барадой': *А во гэта адтуль чалавек ідзе... Гэй, барада, чаго гэта за «месцамі» народ крычыць?* (У. Караткевіч). *Белая барада, у чырвонай рубашцы, у брытцы сядзіць* (Я. Брыль). *Сорак год назад пачаў кар'еру з таго, што загадаў адхвастаць аднаго гарадскога галаву* (У. Караткевіч). У другасных ЛСВ субстантыва *сэрца* ўтрымліваецца інфармацыя пра чалавека як носбіта пэўных душэўных якасцей: «*Маладое сэрца павінна жыць у весялосці*», — думаў Усяслаў (Л. Дайнека). *Хто не згадае светлыя сны, смутак і малітвы закаханага сэрца* (К. Тарасаў).

Метафарычныя пераасэнсаванні часта ажыццяўляюцца не ў адным, а ў некалькіх кірунках, што звязана з вялікай колькасцю аспектаў сэнсавай структуры слова, кожны з якіх можа актуалізавацца ў пэўных маўленчых сітуацыях. Безумоўна, пры гэтым нельга адмаўляць комплекснага падыходу да наймення

асобы, якую можна характарызаваць адначасова з розных пазіцый і аспектаў, а таксама з пункту гледжання агульнага ўражання. Так, у структуры полісеманта **пень** вылучаюцца два значэнні: ‘стары чалавек’, ‘бесталковы чалавек’. Два амаль процілеглыя значэнні актуалізуюцца ў структуры полісеманта **дуб**: ‘высокі моцны чалавек’, ‘тупы, неразумны чалавек’. Семы ‘хваравітасць, слабасць’ і ‘ненадзейнасць, прадажнасць’ могуць вылучацца на першы план субстантыва **гніляк**: *Не падобна гэта на Андрэя — даць на зубах, тым больш таму старому гніляку, пра якога ён збіраецца расказаць* (Я. Брыль). *Грош цана тваім словам, калі ты гніляк!* (І. Навуменка). *Пытаю: «Ці брат твой, ці бацька гніляк, Што ўзяўся пісаць працакол шчыра так?»* (Ф. Багушэвіч).

У творах мастацкай літаратуры выкарыстоўваецца прыём сцвярджэння пры дапамозе адмоўна з часціцай *не*. Само супастаўленне ў такіх тэкстах дазваляе вылучыць найбольш важныя параўнальныя якасці і тым самым падкрэсліць іх, акцэнтаваць на іх увагу. Метафара-параўнанне ў такіх канструкцыях часцей за ўсё займае прапазіцыю ў адносінах да параўнання: **Шляпа вы, а не салдат** (М. Гарэцкі). *Ланко накруціў галавою: «Ануча я, а не чалавек!»* (Я. Колас). *Я даўно раскусіў цябе, малакасоса, што няспелы арэх. Размазня ты, а не камісар!* *Паднявала* (І. Шамякін). Радзей метафары займаюць постпазіцыю і ўключаюцца ў склад параўнальных зваротаў: *Гэта ж не чалавек [Мажэйка], а шапаль нейкі* (А. Асіпенка). *Ядзя — дробненькая, зграбная, не кабетка — змяя* (А. Куляшоў). *«Ох і ліса ты, Аксана, не ліса, а пантэра», — гэтак жа вясяла прамовіў Вінцук, не вырываючыся аднак ад рукі дзяўчыны* (А. Бароўскі).

Такім чынам, характэрнай асаблівасцю анімістычных другасных намінацый з’яўляецца іх шырокі семантычны дыяпазон і рэгулярная ўзнаўляльнасць. Выкарыстоўваючы шырокі вобразна-асацыятыўны патэнцыял слова, такія намінацыі ў большасці выпадкаў носяць пеяратыўны характар. Для ўтварэння другасных ЛСВ выкарыстоўваюцца лексічныя адзінкі самых розных тэматычных груп слоў. Гэта назвы жывёл і птушак, прадметаў побыту, прылад працы, мэблі, адзення, абутку, галаўных убораў, раслін; кветак, ягад, пладоў, грыбоў, страў, прадуктаў харчавання, цацак, шахматных фігур, прыродных з’яў, нябесных свяціл, каштоўных металаў, абстрактных паняццяў, саматызмаў і інш. Неабходна адзначыць, што адны з іх трывала замацаваліся ў сістэме літаратурнай мовы (*абух, агонь, балаболка, гніляк, даўбешка, зломак, кісель, круцёлка, крэмень, мянташка, палена, піла, пудзіла, самародак, слуп, стаўбун, тумба, флюгер, хамут, цень, цурбан, язва*), другія з’яўляюцца прыналежнасцю ідыястылю таго ці іншага пісьменніка (*воўк, крумкач, пава, пантэра, вожык, гусь, шчыгол, вавёрка, жаваранак, бязмен, млын, матавіла, камель, куль, корч, свіцёлка, бот, бохан, баравік, мухамор, чартапалох, вяргіня, кветка, краска, маргарытка, стракотка, шыпшына, незабудка, лілея, адуванчык, мяцеліца, пупышка, скрыня, спадніца, сухастоіна, халява, цыферблат, шчасце, гора, нядоля, прастата*).

